

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ФУНДАЦИЯ**

СТУДИИ

ФОРМИ НА УЧЕБНА РАБОТА В ХУДОЖЕСТВЕНО- ИЗОБРАЗИТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ НА ДЕТЕТО

Николай Гюлчев

Съвременният учебно-възпитателен процес по изобразително изкуство се осъществява чрез установени от учебната практика форми на работа. Чрез тях се възприемат и отразяват целенасочено, в зависимост от целите на изобразителната ситуация, различни аспекти от действителността в рисунка, апликация или пластика.

В обучението по изобразително изкуство се прилагат следните изобразителни форми на работа:

1. изобразяване по натура;
2. изобразяване по памет;
3. изобразяване по впечатление;
4. изобразяване по представа и въображение;
5. изобразяване по асоциации;
6. илюстрация;
7. изпълнение на тематични композиции;
8. изпълнение на приложно-декоративни проекти;
9. пърформънс, хепънинг;
10. разглеждане на художествени произведения;

Всяка от изброените форми на работа съдейства за формиране на определени качества, за развитие на мисленето, въображението, зрителната памет, за интелектуалното и емоционално развитие на децата.

I. Изобразяване по натура

Съдържанието и методите на художествено образование се определят от целите и задачите на обучението, от непрекъснатите натрупвания в науката и културата и от историческото развитие на образователната структура на обществото. Учебните планове и програми, свързани с художественото обучение у нас, натурното рисуване е въведено официално от 1910 г (18, 48). След предходен седемгодишен период на утвърждаване, тази нова форма на работа е одобрена от учителите по рисуване на конференция (1903 г.), проведена по инициатива на министъра на просветата Иван Шишманов. За онова време, до въвеждането на натурното рисуване, художественото обучение се провежда по образци и предложения, при които основният метод е копирен. Обучаваните не работят самостоятелно, а копират направените от учителя рисунки. Първоначално се рисуват прави линии в отвесно, водоравно и наклонено положение, впоследствие триъгълници, четириъгълници, петоъгълници и т.н. Например методът на работа е разделяне на правата линия на 2, 3, 4, 6, 8 и 9 равни части. След това – рисуване на прави, остри и тъпи ъгли, на квадрат и т.н. Обучението се провежда във връзка с писането и предметното обучение. В средния курс се възпроизвеждат спирали, вълнообразни линии, изобразяват се геометрично и перспективно тела и предмети. В началния курс е разпространено “рисуването по мрежи”, (препоръчан метод от К. Д. Ушински, Шулман) и рисуване по точки. Стигмографичният метод (води началото си от Песталоци, препоръчва се от Хорниш, Платц) се състои в създаване на “рисунки” чрез свързване на еднакво отдалечени точки. Този начин на работа създава условия за прилагане на диктантно и тактово рисуване, форми на работа, при които учителят диктува реда и начина на съединяване на точките. Рисуването по точки е застъпено и в предучилищна възраст. Никола Живков в своето ръководство за възпитание и обучение на деца от 3 до 7 години (1887 г.) разработва в раздел “Рисование” упражнения за “начертаване” на вертикални линии, които в определена конфигурация образуват геометрична фигура. След успешно изпълнение на посочените в ръководството фигури се преминава към “начертаване” на посочени в таблица образци (11). Съществувала почти две столетия, геометрично-копирната система на обучение по рисуване се заменя с така наречената “натурна система”.

В педагогическата литература съществува традиционна полемика по въпроса за приложението (въвеждането) на изобразяване по натура в предучилищна възраст. Формирано е мнение, изказвано от психолози, педагози

и специалисти в обучението по изобразително изкуство (Е. И. Игнатиев, С. Н. Шаблин, В. С. Мухина и др.), че децата до 10-годишна възраст не бива да се занимават с рисуване по натура, тъй като тази форма на работа не е достъпна за тях. Характерна особеност за предучилищната възраст е неволево и нетрайно внимание. При преднамерено наблюдение на определен предмет децата забелязват, от значение за тях е признак, детайл от модела, своеобразност, която води изобразителния процес. Изображението се гради, подчинено на разпознатия белег. Това синкретично осмисляне на модела от постановката се дължи на неизграденото, “доаналитично” възприятие на децата, в резултат на което те не умеят да разграничават главното от несъщественото за целите на изобразителното отразяване. Противоположното мнение (Кузин, В. С., А. А. Люблинска, О. Занков) доказва, че грешките при отразяване формите на предметите, отклоняването на децата от натурата се обяснява не толкова с възрастовите особености на детското възприятие, колкото с характера на обучението, което често не осигурява усвояване на уменията да се вижда и анализира натурата. Например А. А. Люблинска казва: “Многочислените изследвания, проведени в детските градини и в 1–4-тите класове на училището, убедително показват, че преобладаващата “недостъпност” на децата да рисуват по натура, техните грешки при възпроизвеждане формата на предметите се обясняват не с възрастовите, природни особености на детското възприятие, а изключително с характера на обучението, което често не обезпечават умения да се вижда и анализира това, на което гледат очите на децата и което усещат неговите пръсти” (17, 170). При наличие на интерес към натурното изобразяване, формиран в резултат на правилна организация и ръководство на заниманието на детето, при съчетаване и подбор на подходящи методи и похвати за насочване на вниманието, се съдейства за съзнателното и целенасочено изпълнение на този вид изобразителни задачи.

Процесът на работа при изобразяване по натура се състои в целенасочено, непосредствено наблюдение на конкретен неподвижен обект и изобразяването му върху двуизмерна плоскост или в пространството. “Рисуването по натура е съзнателно наблюдение, при което мисленето взема най-дейно участие”, “Да рисуваш значи да съобразяваш”, казва П. П. Чистяков. Основава се на постоянно наблюдение и на метода на сравнението. Съдържа основните фази: *възприемане, запаметяване, изобразяване*, които се повтарят многократно.

Цели на изобразяване по натура:

- Пълноценно възприемане и опознаване на подходящи обекти от действителността;
- Изграждане на умение да се възприема натурата от изобразителна гледна точка;
- Откриване и отразяване на характерните особености на изобразяваните предмети – конструкция, локални цветове;
- Развитие на зрителния анализатор;
- Развитие и усъвършенстване на наблюдателността като личностно качество;
- Активизиране на умствената дейност чрез **сравнение** между изобразяваните модели, **анализ** на тяхната форма, големина, части, съотношения, взаимно разположение в пространството, локален цвят, специфични детайли и **синтез** – обединяване на образните особености на предметите (предмета) с оглед на тяхното изобразително отразяване;
- Формиране на устойчиво и целенасочено внимание;
- Развитие на образно-зрителна, двигателна, емоционална, словесно-логическа памет (14, 19).
- Придобиване на технически навици;

Известно е, че процесът на познание на обективната реалност зависи предимно от степента на развитие на зрителния апарат, от способността на обучавания да анализира и синтезира зрителните впечатления. В общ вид целенасоченото изобразяване на избран обект предполага взаимодействие на възприятието на обекта и възприятието на рисунката. Зрителното възприятие, разглеждано самостоятелно, е сложен акт, осигуряващ информация за главния мозък чрез пряка и обратна перцепция. Постъпилата информация се приема и обработва в кратковременната памет под формата на модел. В резултат е възможно формообразуването на образа на обекта още в съзнанието, в съответствие с изразните средства на изображението. Заклучителният етап е изобразяването, който се обуславя от подадената от главния мозък информация. За възприемането на обекта и създаване на образа му в рисунка или пластика са необходими многократни мисловни и практически действия. Този механизъм характеризира процеса на изобразяване по натура. Неговото познаване и прилагане е от значение за удачното управление на учебния процес.

Поради характерните особености на предучилищната възраст резултатите от натурното изобразяване носят своеобразните за възрастния период отличителни белези. Детето е способно да отразява в ри-

сунка, апликация и пластика черти и свойства на изобразявания предмет, които по една или друга причина го правят интересен и привлекателен. То променя локалния цвят в зависимост от отношението си към модела, големината на предмета и т.н. Посочените белези очертават базови предпоставки, свързани с психическото развитие, наличието на които са условие за успешното въвеждане на изобразяване по натура. Своеобразието на разглежданата изобразителна форма изисква устойчиво внимание, целенасоченост, проява на настойчивост, самостоятелност, острота на зрението, умения за контрол и регулиране на движенията и др. – качества, които уточняват 5–7-годишната възраст като подходящия период за първоначално въвеждане на разглежданата форма на работа в художественото обучение.

Първите съзнателни прояви на децата в изобразителната дейност са свързани с усвояване формата на кръга, а впоследствие – последователно с овладяване на основните геометрични форми. До определена възраст геометричните фигури се използват като знаков еквивалент на обекти от действителността. Ако прекалено дълго се затвърждава в учебно-възпитателния процес този минимален зрителен и изобразителен опит се поражда стереотипи, които спират художественото развитие до ниво използване на примитивни изобразителни форми. Изобразяване по натура като форма на работа съдейства за осмисляне на конструктивните особености на предметите и провокира вътрешната потребност от изследване на обектите, разположени в пространството.

Доказано е, че кръглите форми поради присъщата централна симетрия се възприемат най-ясно и леко в сравнение с другите геометрични фигури. От този факт следва, че първите и предпочитаните модели при изобразяване по натура са предметите с овална форма. Изборът може да бъде насочен към топки, балони, дискове от инвентара на физическата култура, плодове, зеленчуци. Първоначално от изобразяване на два-три предмета с еднородна форма се преминава към предмети или обекти от действителността с разнородна конфигурация и по-сложен силует. Изборът на предметите е важен, но за организацията на изобразяване по натура се необходими редица условия. Например постановката да бъде пестелива, съобразена с естетическите изисквания, без претрупаност и нелогични комбинации от предмети. При композиране на моделите е желателно да се избягва застъпването или затрудняващи детето перспективни явления, предметите да бъдат на нивото на погледа, напълно открити.

Степента на обективно отразяване е определена от възрастта на децата, т.е. в предучилищния период стремежът е насочен към създаване на обобщен образен еквивалент на отразявания модел. Традиционно, наблюдаваният обект се отразява чрез рисунка, изпълнена с графични или живописни материали, но също така натурното изобразяване може да бъде осъществено чрез апликиране или моделиране (кръгло, релефно). Апликацията, като способ за създаване на произведения иманентно съдържа възможности, както за формиране на композиционни умения, така и за откриване и отразяване на характерни особености на изобразяваните предмети – силует, конструкция, локални цветове. Например процесът на работа се състои от следните етапи: след внимателно наблюдение на модела, се пристъпва към избор на подходящ лист хартия, съответстващ цветово на отразявания обект, следва пресъздаване формата на предмета чрез отразяване на външните му очертания (контурна рисунка). Поредният етап обхваща поредица от действия, насочени към изрязване с ножица фигурата по положените контури, и накрая – разполагане и фиксиране на силуетната форма върху изобразителната основа.

Жанрът на натюрморта е в основата на изобразяване по натура, но при организирано непосредствено наблюдение, например на конкретна природна или архитектурна среда, пейзажът и интериорът се причисляват към тази учебна форма на работа.

За да се осъществява изобразителният процес по натура в желаната посока, анализът на обектите е от определящо значение. Много често неумението на децата да анализират затруднява отразяването дори на характерни, ясно разграничени особености на модела. Обикновено след няколко несполучливи опита познатата схема е задоволителният изход. Целите и задачите на изобразяване по натура се осъществяват успешно, ако се акцентира на индуктивни и дедуктивни методи, чрез които се съдейства за създаване на пълна и точна представа за изобразяваните предмети.

Разновидност на изобразяване по натура е изобразителният процес *по наблюдение*. Тази форма на работа е определена от ограниченото време за наблюдение над конкретен обект. Прилага се предимно при изпълнение на подготвителни рисунки, скици, например по движещи се модели. Краткото време за наблюдение и необходимостта от отразяване на обективните качества на обекта стимулира развитието на зрителната памет. Поради характерните условия, необходими за осъществяване на своеобразния изобразителен процес, както и отчитайки възможностите на

децата от предучилищната възраст, приложението на тази форма на работа не е удачно в обучението на децата от разглеждания възрастов период.

II. Изобразяване по памет

Рисуване по памет като форма на работа в художественото обучение се въвежда с програма от 1914 г., но данни за прилагане на тази форма на работа се откриват от 1907 г. (18, 52). Отличителна особеност на изобразяване по памет е, че изобразителният процес се осъществява на базата на целенасочено, активно, но еднократно наблюдение на обекта (модела), при което се запамятват най-изразителните му качества, определя се разположението и взаимоотношенията на съставните му части. Отделните процеси на изобразяване по памет са: 1) *наблюдение (възприемане)* на предмети, явления от обективната действителност, 2) *запаметяване* (фиксация), и 3). *възпроизвеждане*. На тази форма на работа са отдавали внимание всички педагози с отношение към художествено-изобразителното обучение. Съществува мнение, че “рисуване по натура” като форма на работа е всъщност рисуване по памет. Отъждествяването на двете форми на работа се поражда от впечатлението за сходство на етапите, определящи изобразителния процес. В действителност различие се установява на етапа на запазване на възприетата информация. При “изобразяване по натура” процесът на приемане и преработка на информацията се осъществява на базата на *краткотрайната памет*. Тя позволява, от една страна, кратковременно симултанно съхраняване на последователно възприемани, неизменни свойства на предмета и от друга свързване, съчетаване на всички знаци от непосредственото възприятие в семантичен код с оглед представяне на изобразително съдържание и неговото разпознаване. При “изобразяване по памет” изобразителният процес е тясно свързан с *дълготрайната памет*. Иконичната дълготрайна памет съхранява, запазва задълго значимата за обекта информация, но не и всички детайли, които са разпознати в процеса на непосредственото възприятие. По тази причина изобразенията, изпълнени в резултат на изобразяване по памет, са обобщени, отразяващи най-съществените качества на обекта, а при минимален опит – схематични. Тези характерни особености на рисунката, изпълнена по памет, ѝ придават качества на диагностичен инструмент за проверка на знанията за натурата, за уменията за отразяване на характерните ѝ особености и за изразяване на тази основа на личния замисъл.

При децата от 3–7-годишна възраст преобладава нагледно-образната памет. Това означава, че детето по-добре възприема, съхранява и възпроизвежда образи, когато ги е възприело непосредствено. Също така, за детето от предучилищната възраст е характерно, че продължително и точно съхранява в паметта си онова качество на предмета, което по някакъв начин силно е привлякло вниманието му. Понякога това е несъществен белег, а други по-съществени са останали незабелязани. Тази своеобразност показва, че в учебно-възпитателния процес с оглед активизиране на мисловните процеси е необходимо като метод на обучение да се прилага предварителното наблюдение.

Според условията и организацията на провеждане се различават два вида “изобразяване по памет”:

- 1) преднамерено, и
- 2) непреднамерено.

Преднамереното изобразяване по памет като форма на работа се провежда непосредствено след проведено наблюдение. Тази разновидност се организира в различни варианти: Например подбират се подходящи предмети, подрежда се постановка, провежда се анализ на присъщите за предметите признаци. Ако е необходимо се показват етапите на изграждане или варианти на композиране, след което постановката се закрива и обучаваните извършват изобразителната дейност по памет. Втори вариант: наблюдава се определен обект, който се анализира с оглед на неговото изобразяване. Внимание се обръща на качествата, които са от значение за изобразителния процес – форма, цвят, съотношение и др., като още през този етап децата се насочват да обмислят неговото изобразяване. От голямо значение са чувствата, които придружават наблюдението. Колкото повече децата емоционално се приобщават към предмета за наблюдение, колкото повече белези в него предизвикват повишена емоционалност, толкова определеният предмет се изучава по-подробно, запамята се за по-дълго време и се изобразява по-пълно. Както Драган Лозенски изтъква, “процесът на запамятаването подпомага единството и укрепването на възприятията от наблюдението, тяхното съхраняване и възпроизвеждане в рисунка” (18, 91).

Вторият вид, *непреднамерено* изобразяване по памет, се отличава с изобразяване на обекти без специално организирано, непосредствено наблюдение. Изобразителният процес се развива на базата на запомнени свойства на обектите, както и на емоционалните преживявания, неразривно свързани с тях. Поради отсъствието на конкретна цел при непреднамереното

запомняне се задържат само основни особености на предметите. За обучението, при провеждане на разглежданата форма на работа, тази своеобразност изисква използване на методи и похвати, чрез които се осигурява успешно актуализиране и възпроизвеждане на познати обекти. Например 1) емоционално и мотивирано въвеждане в темата с помощта на разказ, гатанка, откъс от музикално произведение, 2) активизиране на съхранената информация чрез беседа, демонстрация на фрагменти, прилагане на тестово-проблемния метод, 3) поставяне на изисквания за самостоятелна работа, показ на действието.

Цели на изобразяване по памет:

- Развитие на зрителната памет.
- Затвърдяване на знанията за форма, конструкция, пространствено положение на наблюдаваните предмети.
- Развитие на уменията за техническо изграждане на обектите.

III. Изобразяване по впечатление

Впечатлението в психологията се определя като единство от перцептивни, емоционални и когнитивни елементи при приемането на информация. Отнася се до възприемането на състояния, свързани не само с присъствието на типични човешки прояви, но и до неодушевени предмети в спойка, взаимоотношеност с обекти, явления и техните изразни аналогии (26, 60). Например бурно, тихо или застинало море, весел или тъжен ден, висщ вятър и др. Характерна своеобразност на изобразителния процес по впечатление е, че се осъществява на базата на преживяното от възприеман обект (обекти). Различно на изобразяване по памет, форма, при която стремежът е доближаване до обективните образни белези на наблюдавани обекти, при изобразяване по впечатление доминира личното отношение, авторовата позиция към конкретните предмети или явления. Процесът се извършва чрез подбора на елементи от обекта на възприемане с оглед създаване на нов образ, който е характерен с подчертаване на присъщите, типичните качества на първоизточника. Премахването на някои и привнасянето или деформирането на други компоненти и свойства на предмета или явлението цели изразяване на лично отношение, като определя и насочва изобразителния процес по впечатление.

IV. Изобразяване по представа

В познавателната дейност сетивното опознаването на предметите и явленията е от първостепенно значение. Рецепторите приемат физичните и химичните процеси и от тях сглобяват в главния мозък “модела на външния свят”. Преобразуването на външните образи във вътрешни води до натрупване на представи. Известно е, че представата е идеално отражение, възпроизвеждан субективен образ на предмети и явления от действителността. По своята нагледност и конкретност образите на представите приличат на образите на възприятието. Но за разлика от възприятията, представата не е непосредствено отражение, а репродукция на по-рано възприети предмети. Представите имат по-общ характер, те са по-бедни на подробности и фиксират само най-главните части на предметите и явленията. Свързани са с краткосрочната и дългосрочна памет и се отличават с *нагледност, с фрагментарен характер, и с по-голяма или по-малка обобщеност*. Съхранението на представите и тяхното възпроизвеждане се осъществява чрез процесите на паметта. Преобразуването и комбинирането на вътрешните образи и обогатяването на познанието с нови “вътрешно комбинирани” образи е резултат от включването на въображението.

Важна особеност на представите, необходими за художествено творчество е постоянната опора на възприятието в натурата. Ако представите не получат подкрепа от непосредствено възприемане на натурата в процеса на изграждане на изображението или от възприятие, насочено към последващо изобразяване, те са общи и неопределени. За тази характерност психологът Е. И. Игнатиев казва: “Може да ви се струва, че имате ярка представа за който и да е предмет. Започнете да рисувате този предмет по представа. Много скоро ще се убедите в своята несъстоятелност. Работата е в това, че този представен образ, който е у вас не съдържа в себе си компонентите, необходими за изображението.” (17, 181). “Може да се каже, че качеството на изображението по представа се намира в пряка зависимост от точното, последователно съживяване следите на нервните връзки, които са се образували в процеса на рисуване по натура...”, допълва В. С. Кузин (17, 181).

Изобразителният процес, свойствен за изобразяване по представа е сходен с хода на изобразителната форма на работа по памет. Между двете форми на работа отделни художници и преподаватели не откриват разлика, тъй като и в единия, и в другия случай при изобразителния процес отсъства изобразяваният обект. Въпреки общата основа на осъществяване, съществува определена разлика. Например както определя В. С. Кузин, под термина “рисуване по памет” се разбира процесът на възпроизвеждане върху платно

или хартия (картон и т.н.) на какъвто и да е обект в това пространствено положение, в което се е намирал този обект в момента на неговото зрително възприемане. Терминът “рисуване по представа” означава процес на възпроизвеждане върху платно или хартия (в пластика) на какъвто и да е обект в произволно пространствено положение (17, 180).

Характерна особеност на изобразяване по представа е, че изобразителният процес не е свързан с непосредствено наблюдение от натура, а се осъществява на основата на по-рано възприети, устойчиви образи от предметния бит или явления, които са останали в нашето съзнание. За успешните, въздействащи резултати от значение са вече формираните знания, усвоени в предхождащи занимания, свързани с формите на работа: “изобразяване по памет” и “изобразяване по натура”.

В предучилищна възраст, в началото на изобразителната дейност, възрастовите възможности определят своеобразието на изобразяване по представа. Малкият личен опит и недостатъчното зряло мислене на децата предизвикват присъщата неадекватност на представите. Създадените образи са подвластни на чувствата, като представите за предметите се оформят от онези качества, които са предизвикали емоционална реакция. В рисунката се отразяват представите за определен обект, без да се съгласуват напълно с действителния му образ. Обективността се пренебрегва. Така се установяват стереотипи – схеми за образи, които обозначават явлението, предмета. За този процес В. Димчев отбелязва: “Изобразителните схеми се затвърдяват след неколккратно повтаряне на едно и също изображение. Тези схеми отразяват в съкратен вид познанията на детето, без да се съпоставят с впечатленията, получени при наблюдението на обектите в определено време. Така възникват специфично обобщени, много характерни за детската рисунка образи, които обаче не са плод на цялостни синтетични обобщения, а са резултат от незавършени образни представи.” (8, 86). Драган Лозенски, разглеждайки изобразителните форми на работа изтъква: “Голямо значение при рисуването има възпроизвеждането на представите за моделите. Малките деца, които не са в състояние продължително да наблюдават моделите, даже и когато ги гледат, рисуват в повечето случаи по представите, които имат за тях. Затова те често рисуват не стомничката, столчето и др., които в момента наблюдават, а представата, която са добили за такива предмети и обстановка в техния дом. Като имаме пред вид това, ние трябва да ги приучваме към последователно, по-взискателно наблюдаване на моделите и явленията, за да останат в паметта им повече и по-разнообразни представи. Обучението по рисуване трябва да се стреми да обогати тези

зрителни представи, защото те имат значение за увеличаване познанията на хората...” (18, 166).

Посочените особености определят насоки при прилагане на изобразяване по представа като изобразителна форма на работа в предучилищна възраст. Преди всичко е необходимо системно да се увеличава кръгът на предметите и явленията, за които децата трябва да изградят представи. Освен това, аудиовизуалната информация, която всяко дете самостоятелно или под въздействие на възрастните получава, не трябва да се пренебрегва. Но важна, гравивна роля при изграждане на зрителните представи има речта. За преодоляване на схематичността на образите от значение е насочването на детското внимание към характерни за изобразителната дейност общи белези: пропорционални взаимоотношения, положение в пространството, цветови промени и пр., като се обогатява тяхното съдържание. Поради отличителните особености на “изобразяване по представа” учебните задачи са подходящо средство за обобщение и проверка на усвоения учебен материал. Същевременно, проведената учебно-възпитателна работа, пряко свързана с “изобразяване по представа” е благоприятна, преходна степен към формата на работа “изобразяване по въображение”.

Цели на изобразяване по представа:

- развитие на зрителната памет;
- стабилизиране динамичността на възприятията;
- допълнителното изследване (обогатяване) на характерните особености на изобразяваните обекти;
- формиране на наблюдателност.

IV. Изобразяване по въображение

Чрез усещанията и възприятията действителността осигурява на мозъка конкретни образи. Тези образи се запазват в паметта. Ако главната задача на усещанията и възприятията е да събират впечатления за заобикалящия ни свят, а на паметта – да съхранява натрупаното, то функцията на въображението е да преобразува полученото. Въображение (в разговорния език – синоним на фантазия) означава творческа дейност, основана на комбиниращата способност на нашия мозък. Физиологическа основа на въображението съставлява образуването на ново съчетание от формиранни в миналия опит временни връзки. Въображаемият образ представлява мислено създадени образи в нови съчетания и комбинации, които точно в този си вид никога не са били възприемани и запомняни (3, 65). В този процес важна роля има словото. Като правило, казва В. С. Кузин, словото служи като източник за

появяване на образите на въображението, контролира пътя на тяхното формиране, явява се средство за запазването им, съхраняването, за тяхното изменение (17, 225). Л. С. Виготски в своя психологически очерк “Въображение и творчество в детска възраст” проследява механизма на въображението и връзката му с действителността. Известният психолог указва четирите основни форми, които свързват въображението с действителността: 1) Въображението се строи от елементи, взети от действителността и съдържащи се в миналия опит на индивида; 2) Готовите, комбинирани продукти на въображението съответстват на някакво явление от действителността; 3) Образите на въображението са съзвучни на определени, съответстващи на тях настроения и дават вътрешен език за нашите чувства; 4) Материално осъществените образи на въображението се преобразуват във вещи и като такива въздействат на действителността (1, 9).

В изобразителния процес въображението на автора се опира на запаса от възприятия и на по-рано получени представи за предмети и явления от обективната действителност. Преобразувайки тези представи по свое усмотрение, комбинирайки, установявайки между тях връзка или противопоставяйки ги, авторът изгражда целостта на образа и присъщата му изразителност. Същевременно, въпреки обобщения характер на представите, независимо от отстоянието им от обекта на възприятие, те не губят своите съществени признаци. Всички процеси на въображението и мисленето се състоят в мислено разчленяване на изходните мисли и представи на съставните им части (анализ) и в следващо, по-нататъшното им съединяване в нови съчетания (синтез).

При децата от предучилищна възраст с особено своеобразие се отличават *фантазните образи*. Те възникват въз основа на реални представи за обективно съществуващи предмети и техните свойства. Незначителният жизнен опит, минималните знания и практически опит водят до безпрепятствено комбиниране на различни образи и до най-фантастично тълкуване на явления от действителността. Характерна особеност е, че детските въображаеми образи отразяват комплексно емоционалното отношение към света, представите, мислите и желанията. Тази благоприятна основа провокира възникването на най-причудливи фантазни образи. Различават се спонтанно възникнали въображаеми образи и волево създадени. Неволевите форми на въображението възникват стихийно, под непосредственото въздействие на средата. Например децата, увлечени от процесуалната страна, започват да рисуват, като едва в хода на дейността откриват, уточняват породения образ. Волевите прояви на въображението

възникват в процеса на ръководената дейност, под влияние на поставените задачи и насоки. Противоположно на спонтанните, волево създадените въображаеми образи се отличават с насоченост, устойчивост и активност. Предварителният замисъл, насочеността към конкретно изображение в изобразителната дейност е индикатор за по-висока степен на въображението. Появата на волево въображение е израз на развитието на цялостната детска психика. От своя страна то бива: пресъздаващо и творческо. Образите на волево въображение възникват предимно под влияние на словесни въздействия от страна на възрастните или като резултат от предварително планиране.

Детето в своята художествена дейност не пренася механично това, което е видяло и запомнило. Малкият художник преживява случките. В една представа той включва това, което възприема в различно време и при различни обстоятелства. От всичко възприето създава образ, който изобразява. Отначало въображението е бедно, но постепенно в процеса на изобразителната дейност се обогатява и новите образи или идеи възникват в резултат от стремежа, на намерението да се създаде нещо ново. В горната предучилищна възраст пресъздаващото въображение отстъпва място на творческото, детето разполага с достатъчно умения, изразни средства и възможности, за да изгради нов, несрещан в действителността образ. Създаването на такъв т.н. фантазен образ (нереален, приказен) несъмнено е постижение за детския художествено-творчески процес. Това е възможно само на основата на изграден вече минал опит, усвоен от действителността. Опит, основаващ се на оформени здрави представи за реални предмети, растения, животни и др. обекти, и на достатъчно овладени графични изображения – еталони и художествени средства за тяхното отразяване. В обучението, включените от педагога изисквания за създаване на фантазно изображение стимулират постъпателно въображението на детето, обогатяват изобразителните му умения и същевременно предизвикват допълнителна потребност от наблюдение и изучаване на природата.

Известни са специфични начини за изграждане на образи на въображението: аглутинация, деформация, типизация, хиперболизация, схематизация.

Аглутинация е похват, при който се извършва синтетична операция на свързване на части от различни, реално съществуващи обекти в нов компактен образ. Например образите на сфинкса, русалката, кентавъра са примери за този мисловен процес.

Деформация (лат. *deformatio* – разкривяване) се дефинира в изобразителното изкуство като съзнателни изменения, отклоняващи изображението на предмета от неговите естествени пропорции. В изобразителната дейност на децата от предучилищна възраст се забелязва характерна деформация по отношение на формата и конструкцията, пропорциите и цветовете. За разлика от професионалните художници, децата правят това несъзнателно, казва О. Занков (12, 18). Те прибягват към деформация, стремейки се да постигнат по-голяма изразителност, да подчертаят най-значимия образ или композиционен елемент. Характерните за възрастния период нелогични цветови промени, както и деформирани форми, пропорции, конструкции, придават неповторимост, те са своеобразни, ценни качества на детските изобразителни прояви. В учебната практика те трябва да бъдат подкрепяни и положително оценявани, особено в случаите, когато неосъзнатата деформация е допринесла за постигане на по-богата изразителност. Същевременно, от тази отправна точка, с оглед пълноценното развитие на художествено-изобразителната дейност е удачно да се насочва вниманието на децата към тези характерни “отклонения” от натурата. От значение, за тяхното осмислено прилагане в дейността е, да се създават условия за съпоставка и да се разкриват свойствените, присъщите на обектите обективни белези.

Типизация – означава процес на обединяване на най-съществените признаци на група обекти в индивидуален образ. Типичното е есенция, екстракт от явления от действителността. “Чрез типизацията художникът разкрива жизнените явления, показва истината в живота, с което не просто привлича вниманието, а приковава мислите и чувствата на зрителя (читателя, слушателя). Поради това художествените образи и предизвикват общия интерес.

Често с помощта на въображението художникът на основа на отделни обекти, явления, събития може да създава художествения образ, обстановката, типичното за определената епоха, историческите събития”, казва В. С. Кузин (17, 239).

Изобразяване по въображение в обучението е форма на работа, която създава благоприятни условия за разгръщане на художествено-творческия процес при децата, за активно усвояване на особеностите на формата като опора и източник за видоизменение в съответствие с изобразителната задача.

Цели на изобразяване по въображение:

- Развитие на въображението;

- Развитие на образно-зрителна, двигателна, емоционална, словесно-логическа памет;
- Развитие на абстрактно-логическото мислене;
- Обогатяване на емоционалните преживявания.

V. Изобразяване по асоциации

Асоциацията (лат. свързване, съединение) в психологията обозначава връзка между елементите на съзнанието, напр. възприятия, представи или понятия, при която появата на дадено възприятие, представа или понятие води до възпроизвеждане на свързаните с него възприятия, представи или понятия (26, 32). Асоциациите са в тясна взаимовръзка с въображението, като техният механизъм има важна роля в творческия процес. Необикновеното, оригиналното комбиниране на елементи или обекти, лекотата на асоцииране или образуване на асоциации и “играта на идеи” са първостепенни компоненти в структурата на творческите способности. Много асоциации са провокирали, послужили за начало, изходен момент за създаване на забележителни произведения, казва В.С. Кузин (17, 201). Асоциациите по контраст, по сходство и по съседство постоянно присъстват в художествено-творческия процес, във всички негови етапи. Тази важна особеност на художественото мислене очертава изисквания пред обучението по изобразително изкуство за насищане на образователното съдържание със задачи, съобразени с възрастовите особености, които насочват към комбинации, към отразяване на взаимно породени връзки на образи и явления от действителността. Като форма на работа, изобразителният процес по асоциации в учебната практика се осъществява чрез прилагане на различни стимули: музикални произведения, литературни творби, произведения на изобразителното изкуство и др.

Стремежът към начини, отразяващи музикалните образи чрез средствата на изобразителното изкуство е присъщ на художниците от всички времена. Ернст Гомбрих в изследването си върху психологията на изобразението в изкуството подчертава този своеобразен интерес, като в тази връзка се спира на синестезията, на преливането на усещания от едно сетиво в друго. “Всички имаме чувството, че някои звуци наистина могат да приличат или да се уподобяват на зрителни възприятия – че думи като “искря”, “блестя”, “святкам” са поне толкова добри приближения до зрителното възприятие, колкото “тик-так” или “пуф-паф” са до акустичните”, казва Гомбрих (4, 427). В езика изрази като “пухкав сняг”, “кадифен глас” и др., в които зрителни, слухови и осезателни усещания конвергират, взаимодействат в общо съчетание, показват

едновременно обективния факт и емоционалното преживяване. Установено е, че синестезията действа двупосочно – от зрението към слуха и от звука към зрението. Музикантите изобразяват свои визуални преживявания в тонове. Наименования като “Лунна светлина” (Клод Дебюси), “Симфония в синьо” (Джордж Гершуин), и много други потвърждават този стремеж. Същевременно, значими художници използват музикална терминология за обосновка на своя художествено-творчески процес. Основателят на фовизма Анри Матис казва: “арабески и украшения влизат в моята оркестровка като необходима съставна част”, “своита от видения” и др. Василий Кандински определя: “Цветът – е клавиша, очите – чука, душата – многострунен роял”, като основоположникът на абстрактното изкуство създава нефигурални композиции, импровизации по музикални творби. Идеята за цветна музика намира израз в изобретеното от художника-фантаст Арчимболдо цветно пиано, тя живее у Вагнер, Скрябин. В началото на ХХ век се появяват режисьори – създатели на т.н. “абстрактен” филм – В. Еггелинг, В. Рутман, в това число и Фернан Леже. Те изготвят безшумни “вертикално-диагонални симфонии”, състоящи се от ритмично движещи се, в определен темп геометрични форми и линии. По-късно Уолт Дисни поставя филма си “Фантазия”, изграден от фрагменти симфонична музика, съпроводжана от движещи се рисунки. В образованието, за целите на педагогиката и естетотерапията рисуване по музикално произведение се въвежда от О. Райнер.

Интегративните връзки с музикалното произведение силно активизират децата и стимулират образните им представи и въображение. Изобразителният процес по асоциация от музикално произведение може да се организира по няколко начина. Например в един случай децата се насочват към изграждане на нефигурални композиции чрез съчетаване на разноцветни петна в определена хармония и светлосила, съобразно характера на избраната мелодия. В друг случай се преследва изграждане на сюжетна композиция или се дава свобода на изобразяване в композиционно и смислово отношение. В уводната част на ситуацията се провежда прослушване на една или няколко мелодии – противоположни по въздействие: бърза, весела, игрива, втора: тържествена, празнична и трета: бавна, сантиментална. Удачно е да се разглеждат паралелно произведения на изобразителното изкуство, визуални еквиваленти на звучащите музикални произведения. След финала на музикалните откъси децата трябва да посочат съответните художествени творби, аналогични на мелодиите, да анализират характерните им формални съставки, да открият специфичните за двата вида изкуства изразни средства и връзката между тях. Следващият момент от хода на формата на обучение е изслушване на непознато музикално произведение. Самостоятелната работа започва след

завършека му, като на децата предварително се осигурява богат набор от материали, които да използват по лично предпочитание при отразяване на своите представи.

Изобразяване по асоциации от литературни произведения е форма на работа, при която се насочва вниманието към настроението и чувствата, които поражда творбата, а не предимно към сюжета, действието или конкретните образи. Тази своеобразност определя избора на литературния първоизточник. Произведението трябва да притежава богата образност, наситена емоционалност, за да активизира детското въображение. Подходящ вариант за провеждане на тази разновидност на разглежданата форма на работа е, примерно, – в уводната част на ситуацията да се представи част от непознато литературно произведение, като задачата на децата е самостоятелно да изобразят как ще завърши случката.

Произведенията на изобразителното изкуство са действено средство за активизиране на мисловната дейност на децата. В художествените образи – носители на индивидуалното, конкретното и на общото, типичното, са закодирани многочислените асоциации на автора, които предизвиква обективният свят. Всяко разчитане на художественото произведение, на едно или друго ниво, поражда визуални аналогии на лични преживявания. Това свойство на произведенията на живописца, на графика и скулптурата е в основата на изобразяване по асоциации от произведения на изобразителното изкуство. Подготовката на тази форма на работа е свързана с внимателен подбор на оригинални художествени произведения. В уводната част на ситуацията, чрез беседа, децата се насочват главно към емоционалното въздействие на творбата. Необходимо е, за осъществяване на дейността, да се провокират у децата сходни емоционални състояния, да се свържат с образи, случки, техни преживявания. Индивидуалното изпълнение на изобразителната дейност може да се осъществи, като се осигурява свобода при отразяване на породените идеи, както по отношение на тематиката: житейска или фантазна така и относно избора на материали за реализиране на замисъла.

Изобразяване по асоциации, като форма на работа не се ограничават единствено в локалните граници на рисунката. Чрез средствата на апликиране или моделиране се обогатява, от една страна, процесът на актуализация и възпроизвеждане на повикани в съзнанието възприятия, представи, а, от друга, се усвояват многостранно специфичните изразни средства на двата вида изкуства. Важно изискване, определящо изобразителния процес при изобразяване по асоциации, е да се осигури възможност децата да изразят

своите вътрешни реакции, като не се внушава една или друга идея от страна на учителя и не се предопределя съдържанието на детската творба.

Цели на изобразяване по асоциации:

- Развитие на асоциативните способности на детското съзнание;
- Формиране на познания за използване на цветове, форми за изобразяване на емоционални състояния;
- Обогатяване на емоционалните преживявания;

VI. Илюстрация

Илюстрацията (лат. *illustratio* – пояснение, изображение) е рисунка, изображение, картина, която онагледява, пояснява или украсява текст на книга. Илюстрацията е в тясна връзка и зависимост от литературния текст, като същевременно влияе на оформлението на книжното тяло. Според предназначението си се разделя на научна и художествена илюстрация. В зависимост от спецификата, от трактовката, се различава за разнородните форми и видове художествена литература.

В исторически аспект, илюстративното рисуване в обучението по изобразително изкуство е форма на работа, която се прилага паралелно с въвеждането на основните форми на работа. Например училищният инспектор В. Даскалов в издадено през 1926 г. ръководство за учители изтъква, че има три вида рисуване: паметно, илюстративно и натурно (28). В дискусиата, предизвикана от публикацията се определя, че при илюстрирането главна роля играе не паметта, а творческото въображение (фантазията) на децата. “Тя (*фантазията*) е, която създава картинката на този или онзи момент от приказката или четивото. Затова илюстрирането не е “паметно рисуване”, а фантазийно рисуване. Паметта само дава материал, от който фантазията комбинира и създава картинката. Този материал обаче може да се вземе и от непосредственото наблюдение на предметите и тяхното действие, като ги внесем в самия час по рисуване и импровизираме сценката или явлението. Така че при фантазийното рисуване (илюстрирането) важна е дейността на фантазията, при паметното – дейността на зрителната памет – при натурното – наблюдателността.” (27, 326).

Изпълнението на илюстрации или рисуване по четиво (както се назовава в някои методически ръководства) е форма на работа, която се прилага с успех от началото, от първите стадии на изобразителната дейност. Книгата въздейства не само с литературния си материал, но и с богатите възможности на илюстрацията. От най-ранна възраст, детето именно чрез илюстрацията се запознава със света на изкуството. Синтезът, единството между

литературното съдържание и илюстрацията разкрива възможности в учебния процес да се осмисля съответствието между присъщите изразни средства на двата вида изкуства, както и своеобразността на илюстрацията като художествено произведение.

Създаването на илюстрации по литературно произведение е форма на работа, която се изпълнява основно с живописни или графични изразни средства. Темпера, акварелни бои, тушове, пастели, апликация, а също така восъчен картон, колаж са от основните материали и техники, които намират приложение в творческия процес. Същевременно в обучението, за правилно разбиране на взаимозависимостта илюстрация – книга, е от значение разкриването на дългия процес на изграждане, от проекта – илюстрация до крайния полиграфичен продукт.

За създаване на илюстрации в учебния процес, първо, се осигурява подходящо литературно произведение. Драган Лозенски определя показателите, по които се извършва подборът:

- четивото да бъде преди всичко интересно;
- да е с безспорни литературни качества;
- темата му трябва да бъде актуална и с възпитаващи елементи;
- да се подбират четива, в които има *ясни образи с конкретни движения и действия*, с точно описание на терена, пространството и природата;
- четивото, трябва да е късо, за да има време внимателно да се прочете веднъж или два пъти, ако е необходимо, да се разтълкува съдържанието му;
- Литературното произведение да има два – три *поддаващи се на илюстриране момента* и сцени и по-възможност с по-малко фигури (18, 169).

Ходът на работа по създаване на илюстрация по литературно произведение, примерно, може да бъде следният: в уводната част на ситуацията педагогът въвежда децата в света на книгата. Разяснява, че илюстрацията е свързана и неделима от книгата, като онагледява с конкретни примери – книжки-учебни помагала, приказки, и др. Удачно е да се насочи вниманието от познати приказни герои, към нови персонажи, различни стилови похвати на художници-илюстратори, както и към карикатурата, изпълнение в серии, комикси. Освен информацията, посланието на илюстрацията, трябва да се подчертае въздействието, насладата, която получаваме от тези произведения.

Следващият етап обхваща запознаване с литературното произведение, по което децата ще създават своите илюстрации. Необходимо е неговото

съдържание да се представи емоционално. Определят се, чрез беседа, подходящите моменти за илюстриране. Герои, характерни белези, обстановка, като се дават насоки за избора на материалите. В хода на самостоятелната работа се поощряват оригиналните идеи и не се препоръчва използването на общи корекции. В заключителната част обсъждането се провежда на базата на постигнатия синтез между литературното произведение и детските илюстрации. Акцентира се на индивидуалния подбор на изразни средства, на образната характеристика, на изразеното лично отношение към героите.

VII. Изпълнение на тематични композиции

Рисуване по тема е форма на работа, която се разглежда от изтъкнати дейци на художественото обучение. Според Драган Лозенски “пряка задача на рисуването по тема е да се състави – да се композира – картина по зададена тема с определено сюжетно съдържание според възрастовите възможности на учениците” (18, 171). Веселин Димчев казва, “че рисуването по тема се осъществява чрез представи и впечатления, получени изобщо от действителността или по въображение” (8, 197). В определенията и на други автори прозира обосновка, аспекти от която в една или друга степен са свързани с други форми на работа. Например, тематичното рисуване се приема за разновидност на рисуване по въображение, или за рисуване по памет, а също така и за рисуване по текст от литературно произведение. Поради основното изискване “намиране на подходящ *сюжет* за разработване на темата”, така формулирана, тази форма на работа се свежда до създаване на сюжетна рисунка.

Известно е, че резултатите на детското изобразително творчество се обуславят от изразните особености на изобразителното изкуство. Композицията е с определящо значение в структурата на изобразителния език. Тя е “хармонично съчетание (подреждане, сглобяване) на съставките” (форми, изображения, линии, петна, пластични маси, светлини и сенки и т.н.) (10, 465). Всеки начин на композиране е установен от съдържанието и задачите на произведението, изразява конкретен замисъл и цели специфично въздействие. Свойствата и ролята на композицията определят важната ѝ функция и в детската изобразителна творба.

При проследяване еволюцията на образа в зависимост от възрастовите особености се установява, че промените, които настъпват в съдържанието и формата на детската рисунка са свързани с психическото и социално съзряване. Листът хартия за малките деца е реална плоскост, а не потенциално изобразително пространство. Както отбелязва Р. Арнхайм “децата рисуват

преобърнати нагоре с краката фигури самопроизволно и, не обръщайки внимание на изменение на ориентацията свободно обръщат листа хартия.” За хронологичното формиране на изобразително отношение към предметите и явленията, тази закономерност в развитието на изобразителната дейност обуславя изпълнението на тематични композиции и съответно обособяването на такава форма на работа. Характерна особеност е уточняване, определяне на теми, в които изискванията за композиране, за “естетична нагласа на съставките” доминират.

При децата в предучилищна възраст е удачно избраните теми да бъдат конкретни, да насочват към изграждане на композиции от фигури, обединени в общ сюжет. Примерно “Мама и аз”, “Рожден ден”, “С моето семейство на разходка”, “Зимна игра” и др. Жизненият опит, социалните връзки, възможностите на децата очертават тематичния кръг. Освен това, поради същността на художествено-образителната дейност, свързана с живописни, графични и обемно-пластични задачи, е желателно избраните теми да подпомагат разрешаването на композиционните проблеми чрез присъщите за вида изобразителна дейност изразни средства. Например “Дете и птица”, “Цар и царица” – моделиране, за апликиране “Кукери”, “Добрият и злият вълшебник”, “Космонавти” и др.

При подготовка и провеждане на изобразително-практическата ситуация е препоръчително да се осигури нагледен материал, който да насочи децата към подходяща идея и избор на композиционно решение. В уводната част чрез беседа децата емоционално се въвеждат в темата. Удачно е, чрез дидактични игри и чрез тестово-проблемен метод, да бъдат насочени към подходящи композиционни варианти. Нагледните материали: фигурални композиции, репродукции, детски творби се анализират, като се акцентира на човешката фигура и нейния строеж. Демонстрацията има важно значение в изобразителната дейност. Чрез този метод се показват начини за изграждане на конкретен образ, създаване на движение. Например в предучилищна възраст неосъзнатата статичност при изобразяване на фигури е характерна особеност. “Основното положение на фигурите не се променя, дори когато трябва да се изобрази определено действие. То се отбелязва схематично само с крайниците, без да се осъществява пространствена връзка с останалите предмети и фигури”, подчертава В. Димчев (8, 101). За преодоляване на тази своеобразност чрез демонстриране върху табло, кадастрон или с пластични материали децата се насочват към начини за раздвижване на фигурата.

Втора възможност: при условията на взаимодействие между физическа култура и изобразителна дейност, съществуват предпоставки, от една страна,

за развиване на представите относно положението на тялото в пространството, както и за целенасочено формиране на естетическо отношение към изпълняваните позиции, а от друга, – за формиране на умения, необходими за изобразяване на статична или динамична фигура.

За конкретизиране на представите с оглед планиране на изобразителната дейност е необходимо провеждане на аналитично наблюдение още при изпълнението на различни двигателни упражнения. Вниманието се насочва първоначално към визуалните качества на тялото в статична поза – напр. симетрично положение на крайниците в изходно положение стоеж, както и изследване стабилността на тялото в равновесно положение при симетрично изнасяне на ръцете встрани, горе, на кръста и т.н. Впоследствие от статично положение на краката се преминава към динамично – изнесен крак, сгънат, до анализиране на различни асиметрични положения и движения на трупа – наклони, извивки и т.н. След поставяне на подходяща спортна тема децата пристъпват напр. към апликиране, като за целта получават форми с геометрично ясни очертания – овали, правоъгълници, триъгълници, ленти с различна ширина и дължина. Първоначално, с пропорционално съобразените готови елементи те създават чрез симетрична организация статична фигура, а след това пристъпват към изграждане на динамична чрез изнасяне на крайник, а впоследствие с помощта на сгъване в колянна или лакътна става и на по-сложно движение.

В заключителната част на организираната обучаваща форма се обсъждат оригиналните идеи на децата, замисъла, както и важни за композицията изисквания: съгласуваност, взаимна връзка.

VIII. Изпълнение на приложно-декоративни проекти

В обучението, приложно-декоративната изобразителна дейност е определена от своеобразието на приложните изкуства, от взаимозависимостта между функционална и естетическа страна на приложната творба. Приложното изкуство обхваща многобройна група от изкуства, с които ежедневно сме в съприкосновение. От облекло, трапезни съдове, сувенири, монументално-декоративни пана до кукли и детски играчки.

В историческото развитие на приложното изкуство голяма част от произведенията са свързани с народното творчество и се създават на базата на народните художествени занаяти. Тази своеобразност позволява децата да опознаят националните и стилни особености на декоративното изкуство, да почувстват естетическите идеали на народните майстори, да вникнат в обичаите и празниците на нашия народ.

В художественото възпитание “приложно (декоративно) рисуване” е форма на работа, на която е отредено специално място. “Декоративното рисуване е творческа изобразителна работа и има много широко приложение в живота на човека. Предназначението му е да разкроява вещите и предметите, с които си служи човек в ежедневиия живот, и да внася красота и радост в неговия бит, — определя Драган Лозенски (18, 174). На базата на методически указания (В. Димчев), относно спецификата и подбора на учебното съдържание в раздел “Приложни изкуства” са определени следните принципи, залегнали в учебно-приложната дейност:

1. Приложните изкуства претворяват природата, без да я копират.

2. Процесът на претворяване на природните форми, цветове и елементи се определя от художественото или утилитарно значение на изделието.

3. Приложно-декоративната дейност се изпълнява в зависимост от предназначението, материала, формата на предмета, както и от включването на произведението в социалната или архитектурна среда.

Тези ориентири насочват съдържанието на учебната работа във всички степени от обучението по изобразително изкуство.

За децата в предучилищна възраст Цонка Шейтанова подчертава, че приложно-декоративната дейност е важно средство за естетическо възпитание. “На основата на възприятията от произведенията на народното творчество, на ярките впечатления от техния колорит, композиция, елементи и мотиви за украса, се обогатяват детските естетически възприятия, развива се естетически вкус, формира се отношение към прекрасното и умение да се оценяват естетическите качества на предметите... Усвояването на прийоми, използвани в декоративната украса, развива ръката и око на детето, обогатява неговата изобразителна дейност с ново съдържание, с много нови похвати за изобразяване”, казва известният специалист в областта на предучилищното възпитание Т. Комарова (28, 8).

Декоративно-приложната дейност в програмната и методическа документация за предучилищна възраст е разработена в три направления: декоративно рисуване, декоративно апликиране и декоративно моделиране. Целта е посочените видове декоративна изобразителна дейност комплексно да съдействат за:

- формиране на представи за видовете декоративни композиции,
- усвояване на основните принципи: ритъм, симетрия, асиметрия, контраст,
- осмисляне на процеса на стилизация,

- развиване на декоративен усет и емоционално-оценъчно отношение към произведенията на приложното изкуство.

Ходът на изобразително-практическа ситуация за изпълнение на проект за десен на плат примерно е следният: Чрез предварително осигурени, различни по материя и разцветки тъкани, децата се насочват към принципа на изграждане на отворена декоративна композиция. Обсъжда се предназначението на текстилните изделия – за облекло или за бита. Различават ли се по украса, цветове, какви декоративни мотиви са използвани – растителни, геометрични и т.н. Обръща се внимание на емоционалното въздействие на десените за плат. Удачно е да се демонстрират пред децата различни варианти на работа с акварелни бои, шамповане и др. способности. Добри резултати може да се постигнат, ако се предложат основи с предварително разчертани мрежи, които да подпомогнат децата при ритмичното комбиниране на мотиви и цветове. След приключване на самостоятелната работа се подрежда изложба и на децата се предлага да обяснят своите намерения, как са ги изпълнили, какви средства са използвали.

В учебните програми за предучилищна възраст са включени и задачи за формиране на графични умения, свързани със знаци за визуална информация и комуникация. Детето трябва отрано да разбира вложената в знаците информация. Това е съществено изискване, обусловено от адаптацията към социалната среда. С древна история, като скални изображения или като малки графични символи – икони върху монитора на персоналния компютър, знаците съпътстват човешкото общество в неговото развитие. Те са важно средство за постигане на взаимно разбиране и форми, чрез които се създават и се поддържат обществените отношения. Знаците и символите насочват, уведомяват, указват, а това предназначение изисква вложената в тях информация да се възприема без затруднение. Същевременно знаците имат не само информационна функция, те задължително трябва да са заредени с емоционалност. Ролята на цвета в тази посока е значителна. Например, цветовото диференциране на пътните знаци, поради сигналния ефект на цвета, съдейства за по-пълно възприемане на вложената информация. Освен това, съществена особеност на цветовете е емоционално-психологическата природа на тяхното въздействие. Част от цветовете действат оптимистично, бодро, а други демобилизират, потискат. Комбинацията от форма и цвят в единодействие, в синхрон трябва да въздейства и да внушава конкретна реакция. За постигане на целта основно изискване е, съдържанието (информацията) и формата

(изображението) на знаците и символите да се намират в необходимото за всяко произведение на приложното изкуство, съответствие и единство.

За учебния процес, в обучаваща форма, проектирането на знаци за визуална информация и комуникация се определя от уменията и опита на децата. Удачно е в уводната част на ситуацията вниманието на децата да бъде насочено към разгадаване на скритите загадки на предложени за разглеждане знаци: пътни, урбанистични, фирмени. Обръща се внимание, че редуцираната форма се възприема по-бързо, без затруднение, от една или друга сложна форма. След това въвеждане се поставя задача на децата да създадат информиращ знак, например за детски кът за игри, или за кът на художника и др. За изпълнение на проекта се осигуряват графични материали, както и цветни кръгли, триъгълни или правоъгълни елементи. При започване на практическата работа се дават указания за точно очертаване на фигурите. След приключване, проектите се подреждат за обсъждане, а най-сполучливите се поставят на кътовете, за които са предназначени.

IX. Пърформънс, хепънинг

В обучението по изобразително изкуство *пърформънс* означава синтетична форма на обучение, която се гради на базата на “живото изпълнение”. В художествения живот *пърформънс арт* се утвърждава като форма на художествен изказ през седемдесетте години на отминалия век. Свързан е пряко с концептуалното изкуство, тъй като при апогея на това изкуство пърформънсът е използван като демонстрация или приложение на неговите идеи. Творческият процес най-общо се изразява в следното. Дадено произведение може да бъде представено самостоятелно или от група, с осветление, музикален съпровод или визуални елементи, създадени от самия художник или в сътрудничество с други, и изпълнено на най-различни места – от художествени галерии и музеи до т.н. “алтернативни пространства” – кафенета, площади, улични ъгли. Например, идеята е: представите за пространство, отразявани върху плоскостта на живописното платно или графичен лист се интерпретират неazole в реалното пространство; или, присъщият за скулптурата обем, както и текстурата на материала – получават по-голяма осезаемост в “живото изпълнение” или по-точно в “живата” творба. Характерна особеност е, че се използват различни аспекти на спектакъла. В художествения акт се търси, провокира активното възприемане, диалога с публиката. Зрителят трябва по асоциативен път да вникне в конкретното преживяване, представено от художника. В зависимост от проявите на пърформънса са обособени някои

разновидности: “боди арт”, “жива скулптура”, “пънк”-естетиката, ритуален перформънс, танцов театър и т.н.

В обучението по изобразително изкуство перформънсът като форма на работа разкрива възможности за съчетание на игра и естетическа наслада от художествения процес. Участието на децата е колективно. Както в оригиналните, първообразни акции, така и в организираните учебни форми проявите на перформънса предварително се обмислят, планират и подготвят стъпка по стъпка. Тази предварителна подготовка дава възможност един или друг вариант да се пресъздава многократно.

Идеи за организиране на перформънс предлага фолклорът. Двубоят между доброто и злото може да бъде интерпретиран и в теми като “Съкровище”, “Карнавал”, “Вълшебна кутия” и др. Интересни варианти за организиране на изобразителната дейност се разкриват чрез експериментиране, манипулации с предмети; изграждане на художествени конструкции с подръчни средства, като познати, употребявани предмети придобиват ново значение – на обекти, носители на естетическа стойност.

Хепънинг е свободна форма на еднократна творческа изява, при която действието се планира само най-общо, като концепция. Организаторите на хепънинга импровизират според конкретните условия и асоциативните си способности. Целта е, не създаване на определена, конкретна творба, а действието и играта на участниците. Обикновено се привличат част от зрителите като преки участници в действието (21, 255). Поради спонтанния характер на дейността тази форма на работа е удачно да се прилага в нерегламентирани моменти, дейност по избор, празници, развлечения.

Х. Разглеждане на художествени произведения

“Гледайки всеки ден шедеври на живописата, скулптурата и архитектурата, и най-малко предразположените към изящните прояви духове, израснали сред тези произведения като в чист и здрав въздух, ще придобият вкус към красивото, достойното и изящното. Те ще привикнат да схващат правилно съвършеното и недозяланото в произведенията на изкуството и на природата и тази щастлива способност за правилна преценка ще стане навик на тяхната душа”. Тези непреходни думи на Платон разкриват ролята на художествените произведения за формиране на човешката личност.

Изкуството въздейства непосредствено и непринудено, с образен език, с конкретизация на съществени страни на действителността. Поради възможността художествените произведения да въздействат цялостно, върху

мислите и върху чувствата, те са незаменимо средство за формиране на детето в най-сензитивния период от неговото развитие – предучилищното детство.

Известно е, че всяко художествено произведение има предназначението да изпълни, да материализира, идейно-емоционалното отношение на художника към действителността, за да го разкрие пред другите хора и по такъв начин да въздейства върху тяхната душевност. Тази основна функция на изкуството е определена от съставлящите я главни функции: естетическа (хедонистична), познавателна, възпитателна и комуникативна. Изкуството постига своята цел чрез взаимодействието на изброените четири главни функции при доминиращата и насочваща роля на естетическата функция. Необходимо условие за реализиране на произведенията на изкуството е осъществяване на художественото възприемане. За изпълнението му е нужно творбата да бъде достъпна, отворена, да съдържа възможността да бъде дешифрирана, както и възприемащият да бъде просветен, да притежава ключа за дешифриране (6, 337). Наличието на тези предпоставки осигуряват социалното предназначение на художественото произведение.

Изкуството е творческа художествена дейност, обобщение на многостранния човешки опит. В художествените творби е отразен не само видимият свят, но чрез тях се прозира, откриват се “вътрешните светове” (4, 421). Правилното ориентиране в характера на тяхното въздействие, познанието за посланията в художествените творби, се формира чрез обучението.

В учебно-възпитателния процес изобразителната форма на работа “Разглеждане на художествени произведения” е пряко свързана с раздела “Възприемане на изкуството”. Чрез тази форма се цели да се конкретизират, диференцират и обогатяват представите на детето за достъпни произведения на изобразителното изкуство, както и да се обогатят образните представи за картината и другите изобразителни произведения чрез познавателно и емоционално-оценъчно отношение към тях.

Учебният процес, свързан с разглеждане и анализ на художествени произведения, се провежда в специално предвидени за целта ситуации или произведенията се разглеждат и в ситуации, организирани в други раздели от учебната програма по изобразително изкуство. Ходът на преднамерените ситуации до голяма степен е определен от предварителния избор на пространството, на средата, в която са разположени художествените произведения, както и от самите творби. Най-подходящи зони за общуване с художествените творби са галерии, изложбени зали, или при добра предварителна подготовка и подходяща база, съответно, помещенията на

училището или детската градина. Богатството на произведенията на изобразителното изкуство, майсторството при използване на изразните средства се проявяват напълно само в оригинала. В изолирани случаи е допустимо да се използват репродукции, диапозитиви, и др. помощни средства. Възможност за разглеждане на художествени произведения се разкрива и по време на екскурзии, при посещения на музеи, културно-образователни центрове, исторически обекти. **Характерна особеност при контактите с художествените произведения е изграждане на знания за изкуството и същевременно паралелно предизвикване на емоционално отношение към творбите.** Тази своеобразност може да бъде постигната, ако децата бъдат въведени и насочвани в света на картината.

Известно е, че художествената творба е неразривно, взаимно проникващо единство на съдържание и форма. Но, както Иван Джаджев казва: “Когато възприемаме което и да пълноценно художествено произведение ние обикновено не си поставяме въпроса за съдържанието и формата на тази творба, а възприемаме това произведение на изобразителното изкуство като живо цяло” (6, 242). Въпросът за структурата на познавателния процес при разглеждане и анализ на художествени произведения в научната литература е разгледан обстойно. Фигурират различни препоръки, както и аспекти относно анализа. Например, В. Димчев съветва познавателната дейност да се изгражда в три направления:

1. Изяснява се сюжетно-тематичното съдържание;
2. Анализират се формално-естетическите съставки на произведението;
3. Разглеждат се социално-историческите му особености (8, 200).

Според Огнян Занков усвояването на уменията да се възприемат произведения на изобразителното изкуство от децата преминава три основни етапа, свързани с художествено-естетическото им развитие, както и с равнището на изобразителните им възможности. Първият етап – на изброяване, втори на описание и трети етап – на тълкуване, на отношение. При първия етап децата изброяват включените обекти в творбата. През втория – описват словесно как са разположени обектите, действията на героите, а при третия осмислят съдържанието на творбата, разкривайки по-сложни връзки – причинно-следствени, композиционни (13, 50).

“Изкуството да се разглежда” трябва бъде усвоявано за постигане на целта – естетическо преживяване. Затова чрез беседа децата трябва да бъдат насочвани активно да наблюдават, да проникват в творбата. Както е известно, процесът на възприемане на художествените произведения е творчески, поради

повторното откритие в резултат на съпреживяване. Затова, независимо от минималния жизнен опит на децата, чрез активна дискусия, подкрепа и провокация те успешно могат да бъдат въвлечени в битието на творбата. От значение е също така, децата да бъдат информирани за авторите на художествените произведения, да бъдат запознати, ако е възможно, и с други техни творби.

Освен произведения на изящното изкуство (живопис, графика, скулптура), чрез тази форма на обучение се разглеждат и произведения на приложните изкуства. Условното разделяне на групи изкуства се определя от същността на произведенията, като вид художествено изпълнение и най-вече от принципа на тяхното включване в човешката среда. Ако, произведенията на изящните изкуства имат за цел чисто естетично и морално въздействие и навлизат в действителността като нови предмети, изобразяващи тази действителност, то произведенията на приложните изкуства я допълват и преобразуват. Тези произведения са и художествени вещи, с приложимост във всекидневието, част от обкръжението на хората. Своеобразността на приложните изкуства намира съответен облик и в процеса на възприемане на творбите.

Примерен вариант за възприемане може да бъде разработен на базата на основните етапи на художествено творческия процес: зараждане на замисъла, реализация на замисъла и художествено възприемане. Ако, художникът през първия и втория етап се движи от съдържанието към формата, създавайки творбата си, то при етапа на художественото възприемане се върви от “физическото, сетивно-непосредственото, към духовното”, от формата към съдържанието (6, 336). Според Ал. Обретенов произведението на приложното изкуство е противоречиво единство между утилитарно съдържание и естетическа форма, единство на красота и полза. “Утилитарните и духовно-естетическите моменти в предмета не представляват нито аритметически сбор, нито са разпределени, както някои мислят, между съдържанието и формата – утилитарно съдържание и естетическа форма. Те се намират в сложно противоречиво единство, пронизващо цялостното битие на предмета, така че ние можем да говорим за единство на двата момента, проявяващо се и в съдържанието, и във формата на предмета”, изтъква известният изкуствовед.

Разглеждане на художествени произведения, например на керамика, текстил, дърворезба, може да се проведе в ателие, етнографски музей, обществена сграда, т.е. при пряк контакт с творбите, чрез вникване в следните основни взаимно свързани компоненти (схема 1):

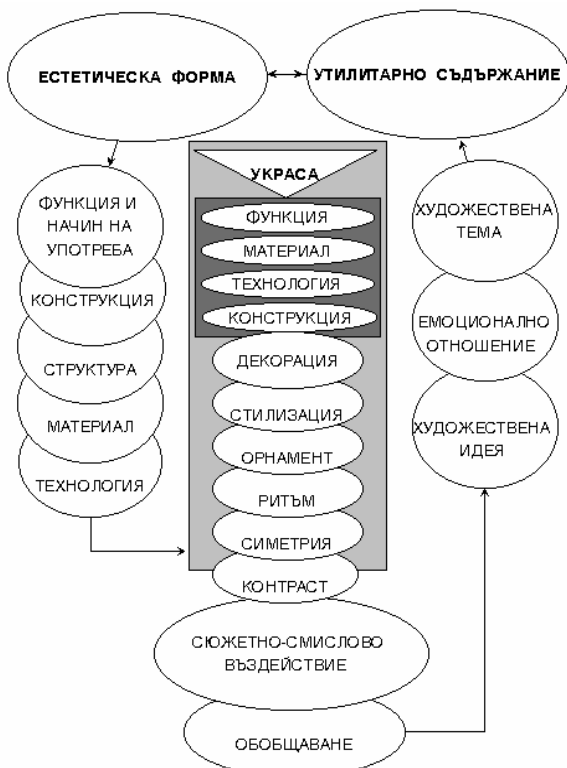

схема 1

Процесът на възприемане може да се осъществи в следната последователност:

Първо:

◆ изясняване на **функцията** – декоративна или доминиращо практическа.

Второ:

◆ изследване на **конструкцията** – тежка, лека, компактна, разчленена, монолитна, съобразена с целесъобразността за конкретното приложение;

◆ **структурата** е третият компонент – еднородна, разнородна, ажурна или плътна, отнесена към визуални страни на конструкцията на изделието – силует, пропорции, визуална тежест, масивност на обемите, плавност и гъвкавост.

◆ Следваща съставка е **определяне на гравивния материал – дърво, печена глина, вълна, памук**, и осъществяване на преход към компонента:

◆ **материал** и устойчивост – тук предмет на анализ са масивността или лекотата, изяществото, нестабилността или непоклатимостта, здравината, ефикасността и т.н.

Запознаването с процеса на създаване, както и с начините на формоизграждане, е от определящо значение за осмисляне на специфичната образност на произведението на приложното изкуство. Затова компонентът, който свързва изброените е:

◆ **технологията** на създаване на произведението – връзка, проявяваща се в процеса на резбата, тъкането, апликирането, везбата, ръчно рисувания плат, ръчно формуване или източване на колело, изразяваща се и в поведението на материала, преминал през термична обработка.

◆ **Украсата** е най-обстойната съставна част от разглеждания подход. Тя е определена от следните страни:

▪ **функция** на изделието;

▪ **материал** – например в керамиката фактурата на повърхността е матова или гладка, лъскава или грапава и пр.

▪ **технология**, носеща сложни тонални и фактурни съотношения. Например в керамиката между глазурата и черепа;

▪ **конструкцията** на изделието.

Изброените страни въздействат върху декорацията на изделието, предназначението на която е да разкрива формата и нейната чистотата, “да поднася” по-добре предмета и неговото практическо предназначение.

– изявяваща или допълваща формата, установена от материала – чрез налепване, гравирание, глазиране, рисуване, сграфито и т.н.

– подчертаваща стабилността на изделието;

– изразяваща органическа спойка на всички елементи, изграждащи произведението.

▪ **стилизация** – като елемент от украсата е със значение при разглеждане на образността на изделието. През този етап се цели откриване на първообраза и степента на неговата преработка.

▪ С **декоративния мотив**, с определянето му като вид (геометричен, растителен, животински или смесен) и *композиционното му приложение*, се пристъпва към характерните за произведенията на приложното изкуство принципи:

▪ **ритъм**;

▪ **симетрия, асиметрия**;

▪ **контраст**.

След разкриване на тяхното присъщото приложение се преминава към следващия компонент:

♦ **сюжетно-смыслово въздействие.** От този аспект изделието се разглежда, ако съществуват необходимите предпоставки.

Пореден момент от процеса на възприемане на художественото произведение е:

♦ **обобщаване на изброените компоненти** чрез насочване към структурната органичност и единство на украсата с конструктивните особености на изделието. Базата е, че практическото приложение е основата, върху която възниква художествеността.

Следващият етап е свързване на формалната страна с утилитарното съдържание. Поради своята природа, поради вещественния характер на образите-творби, приложното изкуство не може да бъде явен носител на конкретни мисли, на точно формулирани идеи, но като цялостно проявление носи идеята за красотата, за правдата и доброто. Подходът към съдържателната страна ще се изразява във вникване в общата определеност на художествената идея, в личността и чувствата на художника, в художественото присъствие на автора, вглеждане във впечатленията, които реалността, природното явление или друго произведение (традицията) са породили у него.

Акцентът на авторското емоционално отношение към действителността – възхищение, преклонение, наслаждение (например, слънцето изпепеляващо или събуждащо за живот) ще бъде свързващо звено към темата (важният житейски проблем, който е обект на художественото произведение) – това е крайният етап от анализа на произведението. Положителните художествени образи, с които работи приложното изкуство, определят и следните теми: *Слънце, Плодородие, Празник, Песен, Любов – свързани с жизнеутвърждаваща символика.*

Заклучителната част при възприемане на произведението на приложното изкуство е разкриване на олицетворената действителност.

Представеният модел за разглеждане и анализ е примерен вариант. В него някои структурни елементи доминират – други отстъпват и не са ефективни при определени изделия. По тази причина неговото приложение не е универсално, но чрез подходящо адаптиране е с възможности да въведе децата в своеобразните художествени качества на произведенията на приложните изкуства, както и да породи емоционално отношение към творбите.

* * *

В заключение може да се отбележи, че разгледаните форми на учебна работа са важно средство при реализиране на учебното съдържание на предмета изобразително изкуство. Всяка форма локално работи за формиране на определени качества. Но само във взаимодействие, по-точно във внимателно дозирано съотношение на една учебна форма към друга и към всички заедно се осъществява предназначението им – да създават условията в развитието на детето за усвояване на знания, умения и отношения, свързани със изобразителната дейност и за формиране на естетическа култура.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Виготски, Л. С.* Воображение и творчество в детско време. М., 1991.
2. *Винклер, Г.* Обучение в музея по изобразително изкуство. – Проблеми на обучението по изобразително изкуство. Част I. С., 1975.
3. *Витанова, Н.* Детска психология. С., 2001.
4. *Гомбрих, Е.* Изкуство и илюзия. С., 1988.
5. *Гюлчев, Н.* Аспекти при възприемане на произведения на приложното изкуство. – Предучилищно възпитание, 1994, № 6.
6. *Джаджев, И.* Основен курс по естетика. С., 1999.
7. *Димчев, В., Ст. Раканов.* Рисуване и изобразително изкуство. Учебник за учителските институти. С., 1980.
8. *Димчев, В.* Изобразително изкуство. Методика. С., 1993.
9. *Димчев, В.* Развитие на художествено-образителната дейност. С., 1977.
10. Енциклопедия на изобразителните изкуства в България. Том първи А–Л. С., 1980.
11. *Живков, Н.* Детинска мъдрост. Ръководство за възпитание и обучение на деца от 1 до 3 години в дома и от 3 до 7 год. в училищата “Детински градини – Kindergartens”. Варна, 1887.
12. *Занков, О.* Деформацията – средство за повишаване на изразителността в детската рисунка. – Предучилищно възпитание, 1992, № 2.
13. *Занков, О.* Методи на преподаване на изобразително изкуство в предучилищна и начална училищна възраст. С., 2005.
14. *Занков, О.* Тестово-проблемният метод при обучението по натурно рисуване. Методически насоки. С., 1987.

15. *Здравков, Ст.* Геометрично-копирна система на обучение по рисуване в България. Трудове на Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”. Том 2 (23), книга 6, 1992.
16. *Йорданова, Л.* Изкуство и народни обичаи. С., 1988.
17. *Кузин, В. С.* Психология. Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: АГАР, 1997.
18. *Лозенки, Др.* Методика на рисуването. С., 1965.
19. *Лозенки, Др., В. Димчев, Др. Немцов.* Учебник по рисуване. С., 1970.
20. *Мухина, В.* Изобразителната дейност на детето като форма за усвояване на социалния опит. С., 1985.
21. *Немцов, Др., Т. Каменова, О. Занков, Р. Райчев, И. Апостолова.* Книга за учителя по изобразително изкуство I–IV клас. С., 1993.
22. *Ненова, Е., Ж. Късева, В. Начева, А. Момчев, С. Шишов.* Рисуване, моделиране и апликация в детската градина. С., 1964.
23. *Папазов, Б.* Теория и методика на обучението по изобразително изкуство. Шумен, 1999.
24. Проблеми на обучението по изобразително изкуство. Съставители: Веселин Димчев и Драган Немцов. С., 1975.
25. Програма за основните училища в България. – Училищен преглед, 1907.
26. Речник по психология. С., 1989.
27. Съвременно българско декоративно и приложно изкуство. Съставители Александър Обретенов, Здравко Манолов, Димитър Станков. С., 1980.
28. Учителска мисъл, 1926, № 4–5,
29. *Шейтанова, Ц.* Декоративното рисуване в детската градина. С., 1978.

ФОРМИ НА УЧЕБНА РАБОТА В ХУДОЖЕСТВЕНО-
ИЗОБРАЗИТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ НА ДЕТЕТО

НИКОЛАЙ ГЮЛЧЕВ

Резюме

Съвременният учебно-възпитателен процес по изобразително изкуство се осъществява чрез установени от учебната практика форми на работа. Чрез тях се възприемат и отразяват целенасочено, в зависимост от целите на изобразителната ситуация, различни аспекти от действителността в рисунка, апликация или пластика.

EDUCATIONAL FORMS OF WORK IN THE ARTISTIC
AND PICTORIAL ACTIVITY OF THE CHILD

NIKOLAY GYULCHEV

Summary

The contemporary educational process in the field of pictorial arts is carried out by means of established by the educational practice forms of work. Through them different aspects of the reality of the picture, the applique and the plastic work are perceived and reflected purposefully depending on the aims of the pictorial situation.